

Uniformity and Diversity: Left-handedness in *Halakhah*

Rabbi Ethan Tucker – tucker@mechonhadar.org

Center for Jewish Law and Values

I. Celebrating diversity

משנה סנהדרין ד:ה

לפיכך נברא אדם יחיד... ולהגיד גדולתו של הקדוש ברוך הוא שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד וכולן דומין זה לזה ומלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא טבע כל אדם בחותמו של אדם הראשון ואין אחד מהן דומה לחבירו...

Mishnah Sanhedrin 4:5

Therefore the [first] human being was created singularly... to tell the greatness of the Holy and Blessed One. For a human being mints many coins with a single mold and they are all identical. But the Supreme King of Kings, the Holy and Blessed One, mints each human being in the mold of the first human being and not one is similar to the other...

II. Case studies

A. *Serving in the Temple*

ויקרא ד:כט-ל

²⁹וְסִמְךָ אֶת-יָדוֹ עַל רֹאשׁ הַחֹטֶאֶת וְשַׁחֲטָהּ אֶת-הַחֹטֶאֶת בַּמָּקוֹם הַזֶּה:

³⁰וְלָקַח הַכֹּהֵן מִדְמָהּ בְּאֶצְבָּעוֹ וְנָתַן עַל-קַרְנֵי מִזְבֵּחַ הָעֹלָה וְאֶת-כָּל-דְּמָהּ יִשְׁפֹּךְ אֶל-יָסוֹד הַמִּזְבֵּחַ:

Vayikra 4:29-30

²⁹He shall lay his **hand** on the head of the purification offering and he shall slaughter the purification offering in the same place as the burnt-offering.

³⁰The priest shall take from its blood with his **finger** and shall place it on the corners of the altar of the burnt-offering and shall spill all its blood at the base of the altar.

תלמוד בבלי זבחים כד.

ת"ר: באצבע ולקח - מלמד שלא תהא קבלה אלא בימין, באצבע ונתן - מלמד שלא תהא נתינה אלא בימין.

Talmud Bavli Zevahim 24a

Our rabbis taught: “He will take with a finger”—this teaches that there can be no receiving [in the Temple service] except with the right hand; “He will give with a finger”—this teaches that there can be no giving [in the Temple service] except with the right hand.

תוספתא בכורות ה:ח

איטר בין בידיו בין ברגליו פסול השולט בשתי ידיו כאחת רבי פוסל וחכמים מכשירין:

Tosefta Bekhorot 5:8

A left-handed or left-footed *kohen* is invalid (to participate in the sacrificial service). An ambidextrous *kohen*: Rabbi invalidates him; the majority validate him.

תלמוד בבלי בכורות מה:

מר סבר: כחישותא אתחלא בימין, ומר סבר: בריותא אתחלא בשמאל.

Talmud Bavli Bekhorot 45b

One holds that his right side is weak; one holds that his left side is particularly strong.

B. Shabbat prohibitions

משנה שבת י:ג

המוציא בין בימינו בין בשמאלו בתוך חיקו או על כתיפו חייב שכן משא בני קהת כלאחר ידו ברגלו בפיו ובמרפקו באזנו ובשערו ובפונדתו ופיה למטה בין פונדתו לחלוקו ובשפת חלוקו במנעלו בסנדלו פטור שלא הוציא כדרך המוציאין:

Mishnah Shabbat 10:3

One who takes an object out [from a private domain to a public domain], whether in one's right hand or one's left hand or in one's chest or on one's shoulder, is liable [for Shabbat violation and must bring a sacrifice]... If on the back of one's hand, with one's foot, in one's mouth, in one's elbow, in one's ear, in one's pouch with the opening facing down, between one's pouch and one's shirt, in one's shoe or sandal, one is exempt, for one did not take the object out in the common way that objects are taken out.

משנה שבת יב:ג

הכותב שתי אותיות בין בימינו בין בשמאלו... חייב. אמר רבי יוסי לא חייבו שתי אותיות אלא משום רושם...

Mishnah Shabbat 12:3

One who writes two letters, whether with one's right or left hand... is liable. Said R. Yose: One who writes two letters was only made liable under the rubric of *roshe*m [marking down symbols]...

תלמוד בבלי שבת קג.

בשלמא אימין ליחייב - משום דדרך כתיבה בכך, אלא אשמאל אמאי? הא אין דרך כתיבה בכך!
אמר רבי ירמיה: באטר יד שנו.

Talmud Bavli Shabbat 103a

It makes sense for him to be liable for writing with his right hand—that is the normal way to write. But why should he be liable for writing with the left hand? That is not the normal way to write!

Said R. Yirmiyah: The Mishnah is dealing with a left-handed person. [A right-handed person would in fact only be liable for writing with the right hand.]

ותהוי שמאל ידיה כימין דכולי עלמא, ואשמאל - ליחייב, אימין - לא ליחייב!
- אלא אמר אביי: בשולט בשתי ידיו.

But why shouldn't his left be like everyone else's right, such that he would be liable for writing with the left hand, but not with the right?

Said Abaye: The Mishnah is dealing with an ambidextrous person.

C. Tefillin

ספרי דברים פיסקא לה

על ירך, זה שמאל, אתה אומר זה שמאל או אינו אלא ימין?

אף על פי שאין ראיה לדבר זכר לדבר +ישעיה מח יג+ אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים, ואומר +שופטים ה כו+ ידה ליתד תשלחנה וימינה להלמות עמלים והלמה סיסרא מחקה ראשו ומחצה וחלפה רקתו, הא אין ירך האמור בכל מקום אלא שמאל.
רבי נתן אומר, וקשרתם וכתבתם, מה כתיבה בימין אף קשירה בימין.

Sifrei Devarim 35

“On your hand”—This refers to the left hand. Does it really refer to the left hand, or perhaps the right? Even though there is no explicit proof, there is an allusion to it: “My hand laid the foundation of the earth and my right spread out the skies” (Isaiah 48:13). It also says, “She stretched out her hand to the tent peg and her right hand to a workers’ hammer and she hammered Sisera, crushed his head, shattered his temple.” (Judges 5:26) This shows that whenever “your hand” is used, it means left.

R. Natan says: “You shall tie”; “You shall write”; just as writing is done with the right hand, so too tying [of *tefillin*] must be done with the right hand [which means that the *tefillin* itself must be on the left].

תלמוד בבלי מנחות מז.:-

ת"ר:.... ר' יצחק אומר: אינו צריך הרי הוא אומר: ושמעתם את דברי אלה על לבבכם... וקשרתם, שתהא שימה כנגד הלב...

Talmud Bavli Menahot 47a-b

Our Sages taught:... R. Yitzhak said... the verse says, “Place these words of mine on your heart... and tie”; they should be placed near the heart...

ת"ר: אטר מניח תפילין בימינו שהוא שמאלו.
והתניא: מניח בשמאלו שהוא שמאלו של כל אדם!
אמר אביי: כי תניא ההיא, בשולט בשתי ידיו.

Our Sages taught: A left-handed person wears *tefillin* on his right, which is his left.
But is it not taught: He wears it on his left, which is everyone else’s left!
Said Abaye: That text is speaking of an ambidextrous person.

רמב"ם תפילין ומזוזה וספר תורה ד:ג

איטר מניח תפילין בימינו שהוא שמאל שלו, ואם היה שולט בשתי ידיו מניח אותה בשמאלו שהוא שמאל כל אדם

Rambam, Laws of *Tefillin*, *Mezuza*, and the Torah Scroll 4:3

A left-handed person places *tefillin* on his right, which is his left. And if he is ambidextrous, he should place it on his left, which is the left of most people.

בית הבחירה למאירי מסכת שבת דף קג עמוד א

ממה שכתבנו במשנתנו בענין שמאל וימין למדו קצת גאונים שכל שאדם חייב לעשותו בימין כגון כוס של ברכה ולולב אטר יד ימינו עושה אותן בשמאל וכל שהיא בשמאל כגון אתרוג ותפילין עושה אותן בימין שהרי הוא נעשה על ימין שמאל ועל שמאל (שהוא) ימין ובתפילין מיהא אין נראה כן שהרי לשומה כנגד הלב הוא צריך:

ספר התרומה הלכות תפילין סימן [ריג]

תפילין שבזרוע יניח ביד שמאל דכתיב והיה לאות על ידכה יש דריש פרק הקומץ רבה דיד סתמא משמע שמאל... ואית דריש מדכתיב ידכה בה"א משמע יד כהה. ואית דריש דכתיב וקשרתם וכתבתם מה כתיבה בימין אף קשירה בימין... ואם הוא אטר מניח תפילין בימינו שהוא שמאלו ואם שולט בשתי ידיו מניח בשמאל של כל אדם... זה הכלל לעולם יניח תפילין ביד תשש כח אע"פ שכותב באותה יד דהא יד כהה דריש. ועוד דפריך ואימא יד שבכח. ומשני מי כתיב חי"ת אלמא אחר תשוש כח אזלינן

שו"ע אורח חיים כז:

ואטר יד ימינו, אם עושה כל מלאכתו בשמאלו, מניח בשמאלו שהוא ימין של כל אדם. ואם שולט בשתי ידיו, מניח בשמאל כל אדם. ואם כותב בימינו, ושאר כל מעשיו עושה בשמאלו, או כותב בשמאל ושאר כל מעשיו עושה בימין, י"א שיניח תפילין ביד שתש כח, דבעינן יד כהה, וי"א שהיד שכותב בה היא חשובה ימין לענין זה ומניח תפילין ביד שכנגדה. (הגה: והכי נהוג).

Shulhan Arukh Orah Hayyim 27:6

A left-handed person, he does all of his work with his left-hand, he places [tefillin] on his left-hand which is the right for most people. And if he is ambidextrous, he places on the left of most people. And if he writes with his right hand and all his other actions he performs with his left hand; or he writes with his right hand and all his other actions he performs with his right hand—there are those who say that he places *tefillin* on the hand that is lacking strength, for we require “the weak hand”; and there are those who say that the hand that he writes with is considered right for this case, and he places *tefillin* on the opposite hand.

Note: And this is the practice.

משנה ברורה סימן כז

(כד) מניח בשמאל - ואם הניחו בימינו שהוא שמאל כל אדם אף בדיעבד לא יצא [חוט השני סימן כ"ח] ועיין בביאור הלכה:

D. Lulav and etrog

בבלי סוכה לז:

ואמר רבה: לולב בימין, ואתרוג בשמאל. מאי טעמא? הני תלתא מצות, והאי חדא מצוה.

Talmud Bavli Sukkah 37b

Said Rabbah: The *lulav* must be held in the right hand and the *etrog* in the left. Why? The *lulav* is three *mitzvos* and the *etrog* is only one.

תשובת ר' יואל הלוי מובא בשו"ת מהר"ם מרוטנברג חלק ד (דפוס פראג) סימן יב, גרמניה, המאה הי"ב

מעשה בריזבורק ששאלו לרבותינו על איטר יד ימינו אם יש לו לטול לולב בידו השמאלית. והשיבו ודאי חשובה לו כימין דעלמא כדאמר בשבת... ונראה דה"ט דלא כתיב יד ימין אלא סתמא כיון דבעי מלאכה חשובה מה לי ימין מה לי שמאל וכן נראה דהכא אינו אלא משום נטילה חשובה שנוטל ולא כלאחר יד ואם הי' נוטל בימין ידי' מחזי לדידי' כלאחר יד אבל ודאי היכא דהקפידה תורה על ימין כמו גבי מצורע ועבודה בכהן התם דוקא בימין... והכא אינו אלא הידור מצוה בעלמא... ומתפילין נמי משמע הכי ממלתא דר' נתן דאמר מנחות (ל"ז ע"א) מה כתיבה בימין אף קשירה בימין ומהיכן משמע שהכתיבה בימין אלא סתמא כתיבה חשובה בימין בעי' שלא כלאחר יד ולא הקפידה בכך מש"ה איטר יד ימינו קושר בימינו שהוא שמאל כל אדם.

Responsum of R. Yoel Ha-Levi, cited in Responsa Maharam of Rothenberg IV:12, Germany, 12th c.

It happened in Reisburg that they asked our masters about a left-handed person, whether he should take the *lulav* in his left hand. They answered: Obviously his left is like everyone else's right, as it says in [Tractate] Shabbat... and it seems that the reason the right hand was not specified is because once I am concerned about significant *melakhah*, why should I care if it is done with the right or left hand? Similarly here, we are focused on the person taking the *lulav* in a meaningful fashion and not in a backhanded way, and if he took it in his right hand, he would feel as if he were doing it in a backhanded way. But wherever that Torah clearly prefers the right, as in the case of a *metzora* [when purified from scale disease], or a priest, then it must be done with the right... in the case of *lulav*, however, it is simply the preferred way of doing the *mitzvah*... and this point is borne out by *tefillin* as well, when R. Natan says: Just as writing is done with the right, so too tying is done with the right. How do we know writing is done with the right? Rather, it means, serious writing is done [by most people] with the right hand, but there is no essential importance to the right hand, therefore a left-handed person ties on his right, which is everyone else's left.

ספר העיטור שער ראשון - הלכות תפילין דף נט עמוד ב, ר' יצחק ב"ר אבא מארי, מרסיליה, המאה הי"ב

ת"ר אטר מניח תפילין בימינו שהוא שמאלו והתניא בשמאלו שהוא שמאל כל אדם אמר אביי כי תניא הוה בשולט בשתי ידי ומסתברא לן דווקא תפילין דמדאורייתא דווקא בימין אבל לולב דמדברבנן הוא ומשום חשיבותא אטר ה"ה ככל אדם ומניח (צ"ל ונוטל) לולב בימינו שהוא ימין כל אדם ואי עביד איפכא לית לן בה דלא גרע מתפילין

Sefer Ha-Ittur Tefillin 59b, R. Yitzhak b. Abba Mari, Marseille, 12th c.

Our Sages taught: A left-handed person wears *tefillin* on his right which is his left. But is it not taught: He wears it on his left, which is everyone else's left! Said Abaye: That text is speaking of an ambidextrous person. It seems that this is specifically the case with *tefillin*, where the Torah itself demands he wear it on the right hand, but in the case of *lulav*, where the requirement to hold it in the right hand is only rabbinic, and because of importance (*mi-shum hashivuta*) a left-handed person is like any other person and takes the *lulav* in his right hand. But if he reverses it, there is no serious concern, because it should not be worse than *tefillin*.

E. Halitzah

משנה יבמות יב:ב

חלצה... בשמאל חליצתה פסולה ורבי אליעזר מכשיר:

Mishnah Yevamot 12:2

If [the right-handed levir] performs *halitzah*... with his left [foot], his *halitzah* is invalid; but Rabbi Eliezer validates it.

תלמוד בבלי יבמות קד.

מ"ט דרבנן? אמר עולא: ילפינן רגל רגל ממצורע, מה להלן דימין, אף כאן דימין.

Talmud Bavli Yevamot 104a

What is the reasoning [of the first opinion in our *mishnah*]? Ula said: We derive “leg” “leg” from the *metzora*—just as there it is the right [foot], so too here it is the right.

ספר מצוות גדול עשין סימן נב, ר' משה מקוצי, המאה הי"ג

כתב מורי [ר' יהודה שירליאון] אפילו הוא איטר חשוב בימין מאחר שהצריכה תורה ימין בפירוש תדע שהרי און לרציעה שאנו למדין ימין שם אין שייך לחלק שהרי אין כח בזו יותר מבזו.

Sefer Mitzvot Gadol, Positive Commandment 53 (R. Moshe of Coucy, France, 13th c.)

My teacher [R. Yehudah Sirlion] wrote: Even one who is left-footed, it is done with his right [foot], since the Torah requires “right” explicitly. You should know this, for behold the ear [in the Torah] for piercing [if a slave wants to remain with his master, cf. Exodus 21] that we teach is the right [ear, even though it is not

explicit] and there is no place there to disagree, for there is no more strength in [the derivation in] this [case of *halitzah*] more than that [case of the ear piercing].

ראבי"ה ח"ד סימן תתצד

ואם איטור יד הוא הוי שמאל ידיה כימין דעלמא, כדאמרינן במנחות לגבי תפילין כמו שפירשתי בהלכות לולב. ויש מרבתינו שהחמירו לגבי יבם שאם הוא איטור ברגל ימין שיחלוץ בשתייהן במנעל של ימין בימין ובמנעל של שמאל בשמאל. ואם הוא שולט בשתי רגליו או הוא בשתי ידיה יעשה בימין.

Ra'aviah #894

And if he is left-handed, then his left is like the right of most people, as we say in Menahot regarding *tefillin*, and as I explained in the laws of *lulav*. And there are those of our rabbis that are strict regarding the levir, that if he is left-footed, he should do *halitzah* with both of them, the right shoe on the right and the left shoe on the left. And if he is ambidextrous for feet or hands, then he can do it with his right.

חידושי הרמב"ן מסכת יבמות דף קד עמוד א

צריך לעיין אטר במה חולץ אי בשמאלו שהיא ימין כל אדם, או בימינו שהיא שמאל כל אדם, או אינו חולץ כלל... ואם אין לו ימין כמו שפירשנו אינו חולץ כלל, וכיון שאין גמר בדבר לא יחלוץ.

Hiddushei Ha-Ramban, Yevamot 104a (R. Moshe b. Nahman, Spain, 13th c.)

We need to investigate which [leg] he does *halitzah* with—if it is his left which is the right of most people, or with his right that is the left of most people, or whether he cannot do *halitzah* at all... And if he has no leg as I explained, then he cannot do *halitzah* at all, since he cannot complete the action [of removing the shoe from his right, dominant foot], he cannot do *halitzah*.

שו"ע אבן העזר קסט סעיף כה

אטר ברגלו, י"א שחולץ בשתייהם, במנעל של ימין בימין, ובמנעל שמאל בשמאל. ויש מי שנסתפק לומר שאין לו תקנה (ונהגו כסברא הראשונה, וע"ל פ"י הסדר סעיף מ').

Shulhan Arukh, Even Ha-Ezer 169:25

A left-footed person, there are those who say that he does *halitzah* with both of [his feet], with his right shoe on the right and his left shoe on the left. And it is possible one who is doubtful would say that he has no option. *Note: And we practice according to the first explanation...*